

Ml. : *büyü-k adam-dan tevellüd et-mek* *büyü-k adam doğ-ma-yı iktiza et-mez* «un être d'un grand homme n'a pas pour conséquence forcée d'être un grand homme» (Kemal Bey);

و دخی تذکیر ایدملر توبه ایتدی و باش قازمدی و تولتی قیلن بولدی و قاسق یولدی و بیق قیرقانی و طرناق کسمی
ve dahî tezkîr id-e-ler teube it-mej-i ve baş kazımağ-ı ve koştük kıl-ın yoş-ma-yı ve
kasık yölî-mej-i ve bıyık kırk-mağ-ı ve tırnak kes-mej-i. (Ris. B., s. 59 — Cenazelerin temizlenmesine dair bir sıra tenbihler.) [1].

IHTAR. — Mastar *iste-mek* «vouloir» ve *bil-mek* «savoir» fiillerine dolaysız «direct», mef'ul olduğu zaman, mef'ulün bih alâmetini koymamak ta olabilir:

Evlenmek istiyor «il veut se marier»; *güzmek biliyor* «il sait nager».

731. Mef'ulün anlı ve mef'ulün fihte -mek li ve -me li siygaların her ikisi de ayırd edilmeden kullanılır. Mef'ulün anlılara misal:

âlem-e maskara ol-mak-dan meydan süpür-g'e-si ol-mak yej-dir «il vaut mieux être le balai (à balayer) la place que d'être un objet de rizée pour le moude (Ata sözü);

aç öl-me-den tok öl-mek yej-dir (Ata sözü) «il vaut mieux mourir repu que mourir affamé».

Mef'ulün fihlilere misal:

vücüd-u isit-mak-da fransız çoha-sı-niñ adî aba-ya ne rûçhân-ı ol-a-bil-ir? «en [fait de] rechauffer le corps quelle peut être la supériorité du drap français sur le simple aba [2]» (Kemal Bey);

şimdi iş ehâlî-niñ eskâr-ı-nı añ-la-ma-da(-dır) «l'important maintenant, c'est de connaître l'opinion publique» (keli, keli.: «l'affaire est maintenant dans le [fait de] comprendre les pensées du peuple»).

IHTAR. — Daha yukarılarda (§ 628) görüldüğü üzere, ardınca *imek* «être» fiili gelen mastarın mef'ulün fiil hâletini (= sürenli manzarada) karmaşık «complexe» bir fiil teşkil etmektedir.

732. *Arapça mastarlar.* — Arapça hades isimleri veya *masdar* lar (bak. 832 inci benddeki misallere) mücerret mânalı bir fiilcil isim (§ 711, c) mahiyetinde oldukları zaman, tabii halleriyle Türkçede -me li hades ismi gibi zayıflamış bir mânada kullanılırlar.

Ml. : *qale-niñ teslim-i* «la reddition de la citadelle»;

mektüb-uñ irsâl-i «l'envoi de la lettre» ki bu:

mektub-uñ gönder-il-me-si ile aynı mânadadır. [3]

[1] Müellif bu ibarenin yalnız Arap harfleriyle olanını vermiş; bizim tarafımızdan yapılan latin harfli transkripsiyonu vermediği gibi Fransızca'ya tercümesini de koymamıştır. -yölmek = tıraş etmek. *yöligü* (D. L. T.) = ustura. A. U. E

[2] Yünden yapılmış kaba bir kumaş J. D.

[3] Müellif bunu *g'ön-der-me-si* suretinde veriyor. A. U. E

Bununla beraber bazan fiilcil siyga kavramını muhafaza eder, ve bu selâhiyetle (dolaysız ve dolaylı «direct ou indirect») mef'ullere nâzım olabilir.

Ml. : قلعه‌ی تسلیم *kale-yi teslim*;
مکتوبی ارسال *mektûb-u irsâl*.

Bu misaller evelkilerle aynı mânadadır; fakat (mef'ulün bih haletlerindeki) *kale* ve *mektub* kelimeleri, burada hades isimleri (matar) nin dolaysız mef'ulleri olarak iş görmektedir.

Eski Osmanlıca'da pek menus olan bu yapılama, bu günkü günde daha az kullanılmaktadır. Başka bir misal:

بو مقصدی تأمین ایچون *bu maqsadı temîn için* «pour assurer ce résultat» (keii. keli. : «ce but»): (*bu maqsad-ıñ te'min-i için yerine, ki böylesi izafet yapılamasıdır.*)

Bununla beraber, Arapça mastarlar hades isimleri olarak kullanılmış olsalar bile, Türkçede ancak isimcil mef'ulleriyle izafet terkibi haine konulabilirler. Bilindiği üzere, asıl Türkçe hades isimleri mantikî faileriyle izafet terkibi haine girebilirler.

Yine mk. Arapça mastarları havi ulak tabirleri «locutions gérondives» (s. 940).

II. FİİLİN SIFATLIK SİYGALARI.

733. Fiillin sıfatlık siygaları, asıl *ortaç* lar la kâh ortaç «participe» kâh *ortacımsı* «pro-participe» (bakınız § 747) gibi kullanılan *-dik* li ve *-(y)ecek* li isimcil siygalardır.

Ortaçların çoğu, aynı zamanda fiilcil temeler (bakınız § 611 ve aşağısı) hizmetini görürler.

Ortaçlar, şu lâhikalarla teşkil edilir:

1° $\frac{\text{ن(ی)} - (y) en}{\text{ن(ی)} - (y) an}$ *hal - mazi ortacı.*

Eski Osmanlı lehçesinde bazan hal için ن(ی), mazi için ن(ی) imlâsı kullanılırdı, [1]

Ml. : سون *sev-en* «aimant, qui aime»;

اویان *uyu-yan* «dormant, qui dort».

Fiil, muvakkat bir hades bildiriyorsa, hal-mazi ortacı bu hadesin artık olup bitmiş, geçmiş olduğunu gösterebilir.

[1] Müellifin bu mutalâasını kuvvetlendirecek bir misale biz raslamadık. A.U.E

Ml.: اوران *vur-an* = (kelâmın gelişine gidişine göre) şimdiki halde vuran, vurmakta olan «qui frappe»; veya geçmişte vuran, vurmuş olan «qui a frappé».

IHTAR. 1 — -(y)en li ortaç, aynı zamanda tasrifde bir temesi olmayın biricik bir ortaçtır. (-dik li siyga da böyledir; fakat bu, ortaç olarak pek seyrek kullanılır.)

IHTAR. 2 — -(y)en lâhikası aslında -ken (*kan*) suretinde olarak (mk. § 124) bir boğazlı *ğ* (*k*) konsonunu da havi idi. Şark lehçelerinde bu şekliyle kalmış bulunuyor. Osmanlıca'da ise ancak bunun şu arta kalanları gösterilebilir: *z-ken* ulağı (§ 558), ve *ken* li fiileil sıfatlar (§ 865).

IHTAR. 3 — -(y)en li isimcil siyga bu günkü günde ancak ortaç diye kullanılır, fakat eskiden hâde ismi hizmetini de görüyordu (bak. bu kullanışta arta kalmışlarına § 7372 ve 1407). Bunun boğazlısını da muhafaza eden eski şeklinin müsait olduğu kavramların genişliği ve çeşitliliği hakkında bak § 701.

734. 2° - [i]r veya - [e]r د - ، ر - ، و - ، ا muzari ortacı lâhikası.

Bu lâhikanın hususiyetli vokaline ait kaideler için, bu ortacın iltibas ettiği muzari temesi hakkında (bak § 614 ve aşağısı) söylenilmiş olanlara müracaat edilmeli.

Muzari ortacı «participe aoriste», âdet edilen fiilleri veya halleri bildirir.

Ml.: سور *sev-er* umumî olarak, âdet üzere seven «qui aime en général, d'ordinaire»;

اورور *uyu-r* «umumî olarak, âdet üzere uyuyan «qui dort en général, d'habitude»;

Menfisinde:

سومز *sev-me-z*, اوروماز *uyu-ma-z* (mk. 616).

735. 3° -miş مش mazi ortacı «participe passé».

Ml.: سومش *sev-miş* «qui a aimé, qui aima»;

اورومش *uyu-muş* «qui a dormi, qui dormit».

Bu ortaç gayri muayyen mazi temesi olarak ta kullanılır (§ 617). Yine mk. § 807.

736. -dik li ve bilhassa -(y)ecek li siygalarda ortaç olarak kullanılır.

4° -dik li siyga bu kullanışla ancak pek az miktardaki hazır yapılmış ifadelerde görünür (bak § 743 den 745 ve 753 teki misallere).

5° -(y)ecek li siyga, niyetli istikbal ortacı hizmetini görür.

MI.: *سوء چك sev-ecek* = istikbalde sevecek olan, sevmek niyetinde olan «qui aimera, qui compte aimer...»;

اويو چك uyu-yacak = «istikbalde uyuyacak olan, uyumak niyetinde olan «qui dormira, qui compte dormir...».

Bu siyga, niyetli istikbal temesi ile iltibaslıdır (§ 618).

737. Türkçede ortaç, Fransızca'da olduğundan daha sık kullanılır. Fransızca'nın mevsul cümlesine «proposition relative» (veya mutariza «incidente») cümlesine müracaat ettiği her yerde Türkçe böyleleri için ortaç kullanılır.

A. KELÂMDA FİLİN SIFATLIK SİYGALARININ ROLÜ.

738. Filin sıfatlık siygasına ait sintaks kaideleri, esas bakımından asıl sifata ait olanların aynıdır.

Böyle olmakla beraber, bu iki nevi gramer makule «catégorie» si aralarında mühim bir fark yok değildir. Sıfat, âdeti üzere bir *vasıf* «qualité», bildirir; fiilin sıfatlık siygası ise bir *fiil ve hareket* «action» bildirir. Bu da şu doğmacalara meydan verir:

1° 352 ve 353 üncü bendlerde görüldüğü üzere, asıl sıfat «adjectif» şu vazifelerde kullanılır:

a. Naat [1] «épithète» olarak ki bu, bir «vasf» ın bir mefhumu vasıflaması «qualification»: yani bir vasfın bir mefhuma *isnad* «attribution» edilmesi, ve aynı zamanda bu vasf ile o mefhumun *tarif ve tayin* «détermination» edilmesidir. *Kırmızı ev* «maison rouge» gibi.

b. Haber [2] «prédicat» olarak ki bu, tarif ve tayin etmeksizin bir vasfın bir mefhuma sadece isnat edilmesidir: *Ev kırmızıdır* «la maison est rouge» gibi.

[1] Müellifin (épithète) dediği, bizim *sıfat* dediğimizin aynıdır. Onun burada (adjectif) dememesinin sebebi, bu kelimenin asıl mânası Fransızca'da «katkın» (yani bir kelimeyi ya vasıflamak ya tarif ve tayin etmek için ona katılan başka bir kelime) olmasıdır. Müellif böyle iki türlü: «vasıflayıcı ve tarif edici» rolünü gören (katkın) kelimesini «katılmış kelime» mânasıyla almaktan ise, asıl sıfat demek olan (épithète) tabirini kullanmayı tercih etmiş görünüyor. Biz şimdiye kadar bu eserde *katkın* yerine *sıfat* kullandığımız için şimdi burada ayırd olsun diye «épithète» kelimesini yine sıfat demek olan (na't) ile ifade ediyoruz. A.U.E

[2] Veya (müsned) te derler. Haber denilmesine sebep, bu durumdaki sıfatlar, mevsullarının bir vasfını haber verdikleri içindir. Nitekim (*ev kırmızıdır*) misalinde *kırmızı* sıfatı *ev* mevsulunun vasıflarından birini haber veriyor. Buna ayrıca müsned (isnad edilen şey) de derler ki, müellifin tarifine göre burada bu tabir daha elverişli gibi görünüyor.

Fiilin sıfatlık siygası ancak naat hizmetini: bir «fiil ve hareket» in bir mefhumu *isnat olunması* ve aynı zamanda bu fiil ve hareket ile o mefhumun *tarif ve tayin edilmesi* işini görebilir.

Haber (tarif ve tayin eder olmaksızın bir fiil ve hareketin bir mefhumu isnat edilmesi) vazifesi fiilin şahıslı siygalarına bırakılmıştır [1].

2° Fiil ve hareketler «action», in, mutaat olduğu üzere bir fail ile mütemmimleri (veya mef'ulleri «régime»,) olduğu cihetle, fiilin sıfatlık siygasını gösteren naatler, bir cümle manzarası almaya meylederler. Bak, yarı-cümle veya cümlemsiler «quasi-proposition», nazariyesine, § 1251).

Netice olarak, aşağıdaki bentler daha hususî olarak sintaks ile ilgili olan bu nazariyeyi çiğneyici durumdadır.

3° Fiil ve hareket bizzat belirlenik «déterminé» isim [2] tarafından yapılmış olabilir; fakat aksine olarak bu, başka bir mefhumdan çıkıp gelmiş olarak belirlenik isme nâzım da olabilir. Her iki takdirde naatin yapılanması aynı olmaz (bak. § 741 ve aşağısı).

739. Fiilin bir katkılık «adjective», siygasıyla teşkil edilen naatlere *fiilcil* (=fiillik «verbale»,) adını veriyoruz. Örnek misaller:

یا مان أو *yanan ev* «maison qui brûle»;

یا بدینم أو *yapdığım ev* «maison que j'ai bâtie».

«Daha yukarıda § 351 den 357 ye kadar mutalâa edilen) asıl sıfatla teşkil edilmiş naatlere ise *isimcil* (= isimlik «nominale»,) adını veriyoruz.

Örnek misal:

قرمزی أو *kırmızı ev* «maison rouge».

740. Fiilcil naat ile isimcil naat arasındaki başlıca benzerlikler şunlardır:

1° Fiilcil naat, kelâmda aynıyle isimcil naatin bulunduğu yerde yani *belirlenik* [3] *mefhumdan evvel* bulunur [4].

[1] Doğrusu aranılırsa, bu mutalâa ancak Türkiye lehçesinin şimdiki hali içindir. Yoksa hakikatte fiilin şahıslık siygalarından çoğu (belki hepsi), aslında isim cümlelerinin haberleri olarak kullanılan fiilin isimcil (isimlik) siygalarıdır.

[2] Fransızca'da ise «la maison est brûlante = ev yanıcıdır» demezler de, bunun yerine «la maison brûle = ev yanıyor» dahi derler, J. D.

[3] Yani vasıflanık, mevsuf. A.U.E

[4] Böylece kelimelerin sırası Fransız dilindekinin aksine bir durumda olur ki, bu dilde mevsuf «relatif» cümle, belirleuik isim «nom déterminé» den evvel gelir. (bak, yukarıki misallere ve onların Fransızca karşılıklarına). J. D.

Nitekim misalde *kırmızı (lık)* vasfı *ev* mefhumuna (=mevsufa) isnat edilmiştir. Ancak *müsned, müsnedün ileyh* tabirleri daha başka şeylerde de kullanılır. Nitekim *Ahmet geldi* cümlesinde *geldi* kelimesi *müsned, Ahmet te (müsnedünileyh)* olur. Bunun için biz burada *müsned* kelimesini (attribut) karşılığı olarak göstermekten çekindik. A.U.E

2° İsimcil naat (ismi sıfat) ta olduğu gibi fiilcil (fiilî) sıfat ta basit veya karmaşık olabilir (mk. § 354 ve aşağısı).

B. BASİT FİLCİL NAATLERİN (=FİLCİ SIFATLARIN) YAPILANMASI.
(ORTAÇ VE ORTACIMSİ).

741. Evelce § 738, 3° de gösterildiği üzere, naatlerin yapılanması değişimlidir. Bu bakımdan iki hal ayırt edilmek gerektir.

Birinci hal. — Belirlenik isim, o fiilin *mantikî fail* i olur.

Ml.: *Yan-an ev* «maison qui brûle».

Hakikaten, «yanmak» hadesini (fiil ve hareketini) yapan, belirlenik *ev* mefhumudur [1].

İkinci hal — belirlenik (=bilirtik) isim bu fiilin *mantikî mef'ulü* «régime logique» dir.

Ml.: *Yap-tığ-ım ev* «maison que j'ai bâtie».

Belirlenik olan *ev* mefhumu, fiilin anlattığı hadesi yapmıyor; bu hades (birinci şahıs «mütekellim» zamiri nevinden olan) bir başka mefhumdan çıkıyor, ve bu hadesin akibetlerine uğrayan, onun mef'ul-lüğü rolüne katlanan da belirlenik isim oluyor [2].

Şimdi bu iki hali burada tafsilli olarak gözden geçireceğiz.

Birinci hal.

742. Belirlenik isim, aynı zamanda basit fiilcil naatin *mantikî faili* olursa, bu terkipte yer alan fiilin sıfatlık «daha doğrusu katkılık», siygası bir *ortaç* suretinde olur [3].

Ml.: *yan-an ev* «maison qui brûle».

[1] Yani *yanan* kelimesi *ev* i tarif ediyor. Şu halde *ev* belirlenik bir isimdir ve *yanan* = «ki yandı, ki yanıyor» demek olduğuna göre bu fiilleri bildiren *yanan* kelimesinin faili, *ev* kelimesidir. Başka türlü söyliyelim: bir taraftan *yanan* bir bilirtken olduğuna göre *ev* onun belirlenik ismidir: bir taraftan (*yanan*) fiil olduğuna göre belirlenik isim olan *ev* kelimesi onun *fail* i dir. AUE

[2] *Yaptığım ev* (= öyle ev ki ben yaptım) ayarındadır; ve *ben yaptım* fiiline göre *ev* kelimesi mef'ul rolündedir. Başka türlü söyliyelim: *yaptığım ev* terkiibinde *yaptığım* kelimesi *ev* kelimesini belirleyor, ve *belirleyen* (katkılık) rolünü oynamakla *ev* ismi ona (belirlenik isim) oluyor. Bir taraftan da *yaptığım* kelimesi (ki ben yaptım) takdirinde olduğu için fiil ve faili bavi bir kelimedir: *yaptık* (= fiil) + *ım* (= fail).. *ev* kelimesi ise buna mef'ul olur. AUE

[3] Fransızca'da bu, vasî (sılabık) zamir «pronom relatif» olan «qui» ve ardınca gelen şahıslık bir fiil siygasıyla tercüme edilir. J. D.

Başka ortaçlarda da böyledir :

Muzari ortaç :

يانار داغ *yan-ar dağ* «volcan» keli. keli. : «montagne qui brûle (d'habitude).

Mâzi ortaç :

يانمىش او *yan-mış ev* «maison qui a brûlé».

Müstakbel ortaçı :

يانماق او *yan-acak ev* «maison qui brûlera».

743. Pek seyrek olarak mülkiyet lâhikasız kullanılan -dik li siyga, ancak bir takım bazı ifadelerde ortaç rolünü görür (ki bunlarda fiilin hemen daima menfi olduğu dikkate değer bir şeydir).

Ml. : چيقدان چاندىن اميد كيملىز *çik-ma-dik can-dan ümid k'es-il-mez* (Ata sözü) «on ne désespère pas de sauver une âme qui n'est pas (encore) sortie (du corps)»; اوشتىك آلتونى وار *horos ses-i işit-me-dik aştun-u var* (Hasisten bahsedilirken, bir söylence) «il a de l'or qui n'a jamais entendu la voix du coq (qui dort);

مخلوق اولماق برشى *mahlûk ol-ma-dik bir şey* «une chose créée (=le Coran)»; *elde ol-ma-dik sayd üzer-i-ne 'ukd-i bey'-ü şirâ* «vendre la peau de l'ours» [1] (His. de Djevd., I, 257);

اولئدك يكيده ار كرمداق *ev-le-n-me-dik yigit-le er g'ör-me-dik kız* «garçon et fille non mariés» [2] (1426 yılı yazmaları, fol. 219 V°).

Aşağıdaki (Eski Osmanlıca) misaller bu siyganın menfi fiillere ne kadar mahsus bir şey olduğunu gösterir :

او صغر اشلمش ضرور يقسا ايشلمدكدر *o sigır iş-le-miş sigır-dır yok-sa, iş-le-me-dük-mü-dür* «c'est un bœuf qui a travaillé ou qui n'a pas travaillé?» (1426 yılı yazmaları, fol. 71 V°; mk. *agni yer*, fol. 133; دخول الخدغه و دخول الخدغه).

744. Çok kere bu siyga başlıca fiili *kaş-ma-mak* «ne pas rester» olan cümlelerde görülür (mk. § 753).

Ml. : كيرلماق طاق قالمادی *kır-ıl-ma-dık tabak kaş-ma-dı* «il ne reste plus d'assiette qui n'ait été brisée»;

بلال «اشهد ان محمداً رسول الله» دینجه آغلاماقد كيمسه قالمادی *Bilāl* (Peygamberin müezzini onun cenazesi önünde) *eşhedü enne Muhammeden resül-ul lah» deyincede ağla-ma-dık kimse kaş-ma-dı* «lorsque Bilāl (le müezzin du Propète) chanta (aux funérailles de celui-ci): «je témoigne que Mohammed est le prophète

[1] «optan yapılan bu fransızca tercümeler keli. keli. şöyledir: «contracter l'achat ou la vente d'un gibier qui n'est pas (encore) en main». A.U.E.

[2] «Jeune homme qui n'est pas encore marié, et jeune fille qui n'a déjà vu un homme (en fait de cohabitation avec elle). A.U.E.

d'Allah» (= Şahidlik ederim ki Muhammet Tanrının peygamberidir), toute le monde pleura. (Sami Bey).

Kaş-mak fiili menfi bir cevap anlatan sorgulu bir kelâmda kullanıldığı zaman aynı terkip kullanılır:

Ml.:

*Vir-me-dik arzıhal beyler-mi yağıdı,
Zarbumı yi-me-dik bey-ler-mi yağıdı,
Yoñısa baña yan-ma-dık iller-mi yağıdı,
Kemendim at-ma-dık dâşarmı yağıdı,*

«Reste-il (encore) des beys qui n'aient pas porté plainte contre moi au reçu de mes coups, reste-t-il des gens que mes méfaits n'aient point désespérés, des montagnes que mon lasso n'ait point atteintes» (Giese, p. 55).

745. Bu suretle kullanılan *-dik* li siyga bir çok ifadelerde «işidil-memiş, duyulmamış, tasavvur edilmez, inanılmaz, vs.» mânasiyle görülür:

Ml.: (ويا سموع اولمادق) *işid-il-me-dik* (*mesmu^c ol-ma-dık*) «inouï, extraordinaire, rare, merveilleux-duitulmamış, fevkal'ade, nâdir, hâriqalı» keli. keli.: «qui n'a jamais été entendu»;

(ويا مشهود اولمادق) *g'ör-ül-me-dik* (veya *meşhūd ol-ma-dık*) «merveilleux, étonnant, extraordinaire-hā iqalı, şaşkınlık veren, fevkal'ade, keli. keli.: «qui n'a jamais été vu»;

(ويا خاطر و خيال كلذك) *hatıra g'el-me-dik* (veya *hâtir-u hayâl-e g'el-me-dik*) «inimaginable, incroyable - düşünülmez, inanılmaz», keli. keli.: qui n'est pas venu à l'esprit (et à l'imagination)».

İkinci hal.

746. Belirlenik «déterminé» olan mefhum, belirleyen «déterminant» kelimenin mantikî mef'ulüyle iltibas (birbirine karışma) halinde bulunur. [1]

Ml.: *yap-diğ-im ev* «la maison que j'ai bâtie» [2].

[1] Yani o kelime bir taraftan belirleyen (katkın)ın mevsufu, bir taraftan kendisinde fiil mefhumu da olduğuna göre, o fiilin mef'ulü rolünde olur. A.U.E.

[2] Fransızca'da böyle hallerde vasfî «relatif» bir cümle kullanılır ki bu, durumuna göre dolaysız mef'ul «régime direct» hizmetini gören «que», veya dolaylı mef'ul «régime indirect» hizmetini gören «à laquelle, auquel, auxquels, auxquelles... duquel, dans lequel vs. gibi bir vasfî zamirle başlar. J. Deny.

Türkçe'de bu gibi fiilden sıfat (katkın) siygaları yanı başındaki belirlenik ismi (mev-

Türkçe, de bunun iki türlü yapılama sureti mümkün bulunuyor:

747. 1° *Yapılama*. — Ucunda bir mülkiyet lâhikası da bulunan -dik li ve -(y)ecek li ortacımsı «pro-participe» diye kullanılan siygalar.

Ml. : *sev-diğ-im* «que (pr. relatif) j'ai aimé» yani (o zat ki ben onu sevdim [1]);

sev-diğ-iñ «que tu as aimé» yani (o zat ki sen onu sevdiñ, vs;

sev-eceğ-im «que je dois aimer, que j'aimerais» yani (o zat ki) ben onu sevmek niyetinde veya zorunda olacağım»;

sev-eceğ-iñ «que tu dois aimer, que tu aimeras» yani (o zat ki) sen onu sevmek niyetinde veya zorunda olacaksın», vs.

Mülkiyet lâhikasının varlığı, bu siygalarda kendi mantıkî faillerine yol gösteren irca alâmetleri olmalarından ileri geliyor. Eğer bu mantıkî failin adı geçerse o zaman bunlar o mantıkî fail olan kelime ile birlikte izafet terkibi vücade getirirler. Bu itibarla hades isimleri gibi (mk. § 715) muamele görürler, fakat hades ismi «sevmem, sevmek işim = le fait que j'aime, mon fait d'aimer» mânasını bildirir; fiilcil sıfat (katkın) siygası (= ortacımsı) ise sevdiğim, seveceğim [zat]ı = [l'objekt] que j'aime» bildirir.

Bu siygalar naat (sıfat) hizmetini gördükleri ismin hemen üst başında bulunurlar. Bu itibarla fiilin öteki sıfatlık siygaları gibi hareket ederler.

Aşağıki misallerde yukarıdanberi söylediğimiz bütün şeylerin tatbiki görülecektir.

yap-diğ-im (*yap-acağ-ım*) *ev* «maison que j'ai bâtie (que je bâtirai);

[1] Müellifin dediği gibi sadece (que j'ai aimé = ki sevdim) demek yetmez; que j'aime=ki sevdim) demek te lâzım. Çünkü (sevdiğim) misali cümledeki gelişe gidişe göre (hem mazide sevdiğim, hem şimdiki halde sevdiğim) mânalarında olur. A.U.E

sufu) belirtmek rolünde olduğu gibi, bu katkılarda fiil mânası da olduğu için, mevsuf (belirlenik) kelime, o fiilin mef'ulü olur. Ancak bu mef'ul sarîh «direct» veya gayri sarîh «indirect» olabilir. Bunun sarîh veya gayri sarîh olması o sıfat (katkın) - fiilin müteaddi veya gayri müteaddi olmasına bağlıdır:

Yaptığım ev terkinde (*yapmak*) fiili müteaddi olduğu için, belirlenik olan *ev* bu fiilin sarîh mef'ulüdür: = o evi ki yaptım. Bu Fransızca (*que*) ile ifade edilir.

Uğradığım ev terkinde *uğramak* fiili gayri müteaddi olduğu için, mevsuf denilen belirtik *ev* kelimesi, bu fiilin gayri sarîh mef'ulüdür: = O ev ki ben ona uğradım.

أو محمدك يابدینی (یاہجی) او *Mehmed-in yap-diğ-i (yap-acağ-i) ev* «maison que Mehemet a bâtie (bâtira)».

748. Bu siygalar, kelâmdaki mâna ve vazifeleriyle ortaçlara yaklaşır; fakat (hades isimlerine benzeyen) sarflık «morphologique» yapılarıyla onlardan farklı bulunurlar. Ortaçlar değişimsizdirler; bu siygalar ise mükiyet lâhikaları aldıkları için aksine değişimlidirler. Bunlara *ortacımsı* «pro-participe» veya *mef'ul - ortaç* «participe-régime» isminin verilebilmesi bu yüzdendir. Türkçede böylelerine صیغۃ صله (صیغۃ صله) *sıla siygası* «forme relative» derler.

749. Esasen fiil müteaddi veya gayri müteaddi (lâzım) olabilir, başka türü ifade ile fiil bir sarif veya gayri sarif mefulle nazımlık «régime» edebilir :

Ml. : او قویہ جنم کتاب *oku-yacağ-ım kitap* «le livre que je lirai» (bir kitap ki onu geleside okumak niyetinde veya zorundayım);

پاره ویردیگک فقرا *para ver-diğ-iñ fukara* «le pauvre auquel tu as donné de l'argent» (bir fukara ki ona sen şimdi veya geçmişte para verdin);

آنامک او تورہ جنی سواق *ana-m-iñ otur-acağ-i soğak* «la rue où (dans laquelle) doit habiter ma mère» (bir soğak ki orada anam oturacak);

ایندیگکر واپور *in-diğ-iñiz vapur* «le bateau dont (duquel) vous êtes descendu» (bir vapur ki şimdi veya geçmişte ondan indiniz);

کدی بولمندی یی رده فارہ باش فالدی ریر *k'edi bul-un-ma-diğ-i yer-de färe baş kaş-dır-ır* «dans un endroit où il ne se trouve pas de chat, les souris lèvent la tête-quand le chat n'y est pas, les souris dansent» (kedi olmadıği zaman fareler dans eder).

750. Bir ortacımsının kullanılabilmesi için, belirlenik ismin bizzat o ortacımsının mefulü olması lâzım gelmez. Aynı ortacımsı gibi belirleyen bir unsur arasına girmiş her hangi bir kelimenin nazımlığında kalması [1] veter. Bizim daha yukarıda (§ 746) belirlenik mefhum belirleyen için mantıkî meful hizmetini görür demekle anlatmak istediğimiz de budur.

Ml. : یاہق ایستدیگم او *yap-mak iste-diğ-im ev* «maison que je veux bâtir» (bir ev ki onu yapmayı şimdi istiyorum veya evelce

[1] Yani onun mefulü olması. A.U.E.

istedim); [burada *ev* kelimesi *yapmak* fiilinin nazımlığına uymuş bulunmaktadır ki, bu *yapmak* fiili aynı zamanda *iste-diğ-im* suretindeki belirleyen «déterminant» in bir kısmını teşkil etmektedir).

751. 2° *Yapılama*. — Evvelkisinden daha seyrek olarak ortaçları kullanılmaktan ibarettir; ve netice itibariyle bu, *birinci hal* (§ 742) de bulunana yaklaşıyor, şu fark ile ki bunda mânâ başkalığı ve dışarıdan bir failin varlığı görülüyor.

Ml. : طاعون اولان شهر [1] *tā'ūn ol'-an şehir* «ville où il y a la peste» (bir şehir ki orada *tā'un* var (veya var idi). [Ata sözü: *Tā'ūn ol-on şehir-e ne gir-meli ne ora-dan kaç-malı* «il ne faut ni entrer dans une ville atteinte par la peste, ni en fuir»].

Bu misalde belirtenik mefhum olan *şehir* kelimesi, var olmak «exister», bulunmak «se trouver» mânâlarında, *ol-mak* «être» fiilinin mef'ulü «régime» dir. Bununla beraber ortacısın (*اولدیی*) *ol-duğ-u* kelimesi yerine (ki burada: *tā'ūn-uñ* suretinde *-iñ* li bir mantıkî faille beraber olarak esasen o da olabilirdi), *ol-an* suretinde bir ortaç bulunmaktadır.

752 Başka Türk lehçeleriyle yapılan kıyaslama, menşede yalnız bu yapılamının kullanılmakta olduğunu (mk. § 701 ve 1269 zeyil) tahmin ettirmeye müsaittir. Kendisi bir nevi *gayri kıyasılık* «anomalie» durumunda varlığını devam ettirmekle beraber yerini ancak ortacısınların girdiği yapılamaya bırakmağa meydan vermiştir.

Esasen ortaçların gayri kıyasî kullanışı ancak şu takdirlerde mümkündür :

1° Fiilin mantıkî faili hadesin yapılmasında pek tesirli bir surette olmayarak araya girer: Fiil çok zaman gayri müteaddî (bilhassa meçhul «passif») ve pek müstesna olarak ta müteaddî olur;

2° Failin açıktan açığa görünük bir ferdiyeti, bir şahsiyeti olmaz: Bu, üstünleme olarak cansız bir madde ve seyrek olarak bir şahıs olur. Eğer belirleyen «déterminant» in mantıkî faili mütekekkim ve muhatap olan (söylenilmiş veya söylenilmemiş) bir şahıs zamiri ise, ortaçın kullanılması bile imkânsız olur.

Ml. : سو بولمیان یرده تیم جائردر *su bul-un-ma-yan yer-de teyemmüm câiz-dir* (Ata sözü yerine geçen dînî bir hüküm) «dans un endroit où il ne se trouve pas de l'eau, l'ablution au sable est permise»;

لاتین حرفلریله (حروفاتیله) تدریسات اجرا ایدیلن مکتبلر *(Arnavutluk'ta) lâtin har-fler-i-yle (hurūfāt-i-yle) tedrisat icrā ed-il-en mekteb-ler* «les écoles dans lesquelles l'enseignement se fait avec l'alphabet latin (au lieu de l'alphabet arabe = arap harfleri yerine);

تریبه وریله مش سقا *terbiye ver-il-me-miş sağa* «le porteur d'eau auquel nulle instruction n'avait été donnée»;

ادیانه مؤسسات دینییه بلااستنا حرمت اولنان دولت *edyān-a, müessesāt-ı diniyye-ye bilā istisnā hürmet ol-un-an devlet-ler* «les États où l'on respecte sans

[1] Buradaki *olan* kelimesi, *bulunan* mânasındadır. Yoksa *öğretmen olan arkadaş* misaliindeki *olan* *öğretmen* kelimesiyle beraber mürckkep bir fiil olup birbirinden ayrılmaz. Halbuki burada *tā'un olan* kelimeleri mürckkep bir fiil değildir. A.U.E.

expection (toutes) les croyances et les fondations religieuses»; (Burada fail gayrı muayyendir);

روزگار که چک دلیکری نیادی *rüzgâr g'el-ecek delik-leri kapa-dı* (söylence) «il a bouché les trous d'où peut venir le vent»;

یای چاق اوق چیتان موضعی *yay-ın çak ok çık-an mevzi-i* «l'endroit même de l'arc d'où part la flèche» (Kam; Türkçe, I, 680);

سبان گیرمیش ارز *saban gir-me-miş arz* «terre où n'a pas pénétré la charrue» (Aynı yer, 775);

یرکوک کوتورمز عسکر *yer gök g'ötür-mez asker* «armée que la terre et le ciel ne sauraient contenir [1].

طعام یین ایلر ییتان صولر *ta'am ye-n-en kab-lar yıka-n-an su-lar* «eaux dans lesquelles on lave la vaisselle où l'on o mangé» (Hülv. Şāhī, fol. 71) [2].

753 - *dik* li siyganın kullanımına benzer bir kullanışı olan münferit bazı misaller de söylenebilir :

بالله دیکدک آغاچ اولماز *balta değ-me-dik ağaç ol-maz* «il n' y a point d'arbre que la hache n'ait point touché»;

کیریش کچورمدک یای *kiriş g'eg-ür-me-dik yay* «arc auquel on n'a pas mis de corde» (Kam; Türkçe, I, 481).

Bu ifadelerin bir takımı asli fiili *bırak-ma-mak* ve (eski Osmanlıca'da) *ko-ma-mak* «ne pas laisser» olan cümlelerde bulunur (mk. § 744).

آرامادق یر برالادق *ara-ma-dık yer bırak-ma-dım* «je ne laissai pas un endroit où je ne cherche point, j'ai cherché partout»;

بو ملعون تیلکی بر کوی خلقتنه یایمادق زیان برالادی *bu mel'un tilki bir k'öy halk-ı-na yap-madık ziyan bırak-ma-dı* «ce maudit renard fait tout le mal possible aux villageois» (Nasr-ed-din Hoca hikâyeleri);

اشقیبا جاملره بیله ایتدک حقارت برالادیلر *eşkiyü cāmi-ler-e bil-e et-me-dik hakāret bırak-ma-dı-lar* «les brigands commirent tous les attentats possibles contre les mosquées [3] elles-mêmes»;

حق تعالی بو اتمه کرامتدن خیردن هیچ بر اشلدک نسته قومدی *Hak ta'alā bu ümmet-e k'erāmet-den hayır-dan hiç bir işle-me-dük nesne ko-ma-dı* «Dieu ne priva d'aucune de ses graces cette nation (1426 yılı yazmaları, fol 122).

754. Her ne kadar ortaqlarını 2° yapılaması (§ 751) esas itibariyle ortacımsılar (birinci yapılama, § 747) ile iki türlü kullanım vücade getirirse de, iki yapılama arasında hafif mânâ farkları bulunan haller de vardır.

Ml. : اوتوز کیشدک اوتورمچتی یر *otuz kişi-niñ otur-acağ-ı yer* «un endroit (ou l'endroit) où trente personnes (déterminées) doivent s'asseoir» (1 inci yapılama);

اوتوز کیشی اوتورمچتی یر *otuz kişi otur-acak yer* (İstanbul tramvaylarında ilân) «place pour trente personnes (2 inci yapılama).

[1] *G'ötürmek*, (taşınak, yukarı tutmak) mânâlarında da olduğuna göre bu kelime-nin Fransızca kelime tercümesi (porter, supporter) gibi bir masterla olur. A.U.E.

[2] Birbirine mânâca ulaşıklık aynı siyganın ard arda gelişti telif za'fı ve ta'kit vücade getirir: (Ta'am yenen kablarn yıkandığı sular) suretinde bu siygaları çeşitlemek vuzuhu kolaylaştırır. A.U.E.

[3] Müellif bunun yerine *kilise* mânâsında *église* diyor. A.U.E.

Bu iki misal arasındaki mukayese bir defa daha gösteriyor ki, ikinci yapılama daha belirsiz bir mâna veriyor. Diğer taraftan, ötekiden daha hafif olduğundan, pek tabii olarak bir takım hazır tabirlere alınmış bulunuyor.

MI. : *اليد مویا اولان بر آتام el-in-de sopa ol-an bir adam «un homme avec un bâton à la main» (keli, keli: «dans sa main bâton étant un homme»).*

Bu ifade - ki karmaşık bir naat teşkil etmektedir (bak. § 354) - *elinde sopa* suretinde hazır bir tabiri havi bulunuyor, ve bu tabir tarz katmaçı «adverbe» olarak kullanılabilir: *Elinde sopa içeri girdi «il entre, un bâton à la main».*

Daha yukarıda verilen (*otuz kişi...*) misali de hazır bir ifade teşkil etmiş sayılabilir.

755. *Yarı meçhul* (meçhulimsi) *ortaç* — Belirtik isim, fiilcil naatin mantikî mefulü olduğu zaman, kullanılan yapılamının yukarıda verilen bütün misallerinde (mk. § 749) bu fiilcil naatin kendisine ait bir faili olur. Halbuki bu failin söylenmediği de olabilir.

MI. : *او توره جق کتاب oku-yacak kitab «un livre susceptible d'être lu, un livre à lire»;*

Bu suretle kullanılıncaya, *ortaç* meçhul bir hadesi bildirir, fakat bundan dolayı meçhul binasının özgelemecini almaz. İşte bunun içindir ki böylelerine yarı meçhul *meçhulimsi* «quasi-passif» adını vermeği teklif ediyoruz. Fiilin isimcil siygalarının bu kullanışı öteki Türk lehçelerinde (mk. § 701 ve 1269 zeyil) pek yaygın olduğu halde, Osmanlı türkçesinde - *dik* li ve - (*y*) *ecek* li iki siyaya kısılmış kalıyor.

1° - *dik* li siyga yarı meçhul *ortaç* olarak ancak gerçekten isimler (sıfatlar ve ailemler) haline gelen az miktarda kelimelerde kullanılır:

بيلدک bil-dik «la chose, la personne connue, connu»;

بولدق bul-duk «prêt, existant, qui se trouve, trouvé»;

سیدک siy-dik «lotium», سیمک siy-mek (lâtincede «mingere») den.

756. 2° - (*y*) *ecek* li siyga yarı meçhul *ortaç* olarak sık sık kullanılmaktadır. O zaman onun bildirdiği hadese uğramağa müsteit diye sayılan bir ismin naati hizmetini görür. (Fer'i fiil «supin» e yakın bir mâna.. mk. s. 928) [1].

MI. : *او توره جق کتاب oku-yacak kitab «bakınız yukarıki aynı misale»;*

گیده جک gid-ecek yer «un endroit où aller»;

او توره جق او otur-acak ev «une maison à habiter, où habiter».

Bu ifadeler haber olarak kullanılan *یوق yok* ve *وار var* kelimeleriyle beraber çok zaman isimcil siygaların bir kısmını teşkil eder (mk. § 1197 ve aşağısı).

MI. : *او توره جق کتاب یوق oku-yacak kitab-ım yok «je n'ai pas de livre à lire»;*

ییه جک بر شی یوق yi-yecek bir şey yok-mu «n'y a-t-il rien à manger?».

[1] Fransızca'daki muadili «à» edatiyle birlikte mastardır. Eğer bir yer ismi olursa «à» yerine «où» edati getirilmeli. Esasen Fransızca muadili de yarı meçhul bir kullanış teşkil eder. O halde bu hali yalnız Türkçeye mahsus bir şey diye düşünmemeli. Bak. SUDRE, *Gram. fr. cours sup* § 114, VII, 4°: «L'infinitif avec à peut avoir, quoique ayant la forme active, la valeur d'un infinitif passif: la chose n'est pas aisée à faire, il m'a donné des livre à lire» J. Deny.

Yani üst yanında â bulunan mastar, malûm bir şekilde olmakla beraber şu Türkçe meçhul bir mastar mahiyetinde olabilir: *İşin yapması (= yapılması) kolay değil.* A.U.E.

757. Osmanlı Türkçesinin şimdiki halinde yarı meçhul ortaç sadece (meçhul binasının özgelemeci bulunmayan) şekliyle değil, mânasıyla da asıl meçhul ortaçtan ayrılır.

Nitekim *oğa-n-acak* veya (katmerli özgelemeçle) *oku-n-u-l-acak (kitab)* gibi bir ifade yalnız *okunmaya elverişli bir kitap* «un livre à lire» değil, *okunması gerekli, ve ileride okunmak tasavvur edilen kitap* «le livre qui doit être lu, qui sera lu» mânalarını da verir.

758. (y) *ecek* li bir siyganın meçhulimsi ortaç veya alelâde ortaç olduğunu anlamak için, kelâmın mânasına bakmak icap eder. Umumiyetle *mantık aksine* bir muhakeme buna yeter: Eğer bu madde kendisini tarif ve tayin eden hadesi yapamıyorsa o hadese kendisi uğrayor demektir ki, o zaman bu siyga olsa olsa yarı meçhul bir ortaç olabilir.

Okuyacak kitap ifadesinde böyledir, zira (*kitab*) okuyamaz, okunur.

Okuyacak adam ifadesinde alelâde bir ortaçtır, zira *adam* okur, (nefes edilmek mânası hariç, kitap gibi) okunmaz.

İHTAR. — -*dik* li ve - (y) *ecek* li siygaların yarı meçhul ortaçlar suretinde kullanılmaları için fiilin müteaddi olması zarurî değildir. Bakınız yukarıki misallere.

759. Bilindiği üzere, ortaçlar içinde yarı meçhul ortaçın kullanılışı -*dik* li ve - (y) *ecek* li siygalara kısıtlıdır, lâkin -*me* li [1] -*ik* li vs. isimlerin mânasında da bunların eserlerini görmek mümkündür.

Şu kayd ile ki, o zaman siygaların (daima müteaddi olan) fiil kavramı, kendi yerini hemen tamamıyla isim kavramına bırakmış bir durumda olur (bk. § 854, 860 vs.).

Div. L. T. in birçok kereler ve sıkı sıkı kayd ve işaret ettiği üzere, eski Türkçede -*miş* lâhikasının halinde bir meçhul ortaç mânası vardı: *kur-miş ya* «kurulmuş yay» (II, s. 49); *közât-miş nân* «gözötilmiş şey» (II, s. 133); *ud'yar-miş* «uyanmış» (II, 204); *biti-miş bitig* «yazılmış evrak» (II, 258) vs.

Şuna da dikkat edilmeli ki -*dik* li ve - (y) *ecek* li siygalat *ortacımsı olarak yegâne kullanılanlardır*; ve ihtimal ki bu hal basit bir tesadüsten ibaret değildir. Öyle görülüyor ki, ortacımsı siyga, yarı meçhul kullanışının olsa olsa bir gelişmesidir:

760. Ortacımsıların teşekkülü ilk zamanlarda belirlenik isme uğrayan mülkiyet lâhikasının yer değiştirmesinden ileri gelir. (Mk. § 1269, zoyl). Bu bakımdan (eski Osmanlıca'nın) şu ifadelerini mukayese ediniz:

tâ ol, sev-düğ-ünüz maş-dan sadaka ver-me-gince, ta ol sev-dük maş-ınuz-dan zekât ver-me-gince «tant que vous n'aurez pas donné en aumône de (ces) biens que vous aimez tant» (keli. keli.: «de vos biens aimés») [1426 yılı yazmaları, fol. 184];

yılan-ın ısır-acağı yeri Allah bilir, yılan-ın ısır-acak ger-in-i Allah bilir «Dieu (seul) sait où le serpent va mordre (ABD-UR-RAHMAN EFENDİ).

C. KARMAŞIK FİİL NAATLARI.

761. Fiilcil naat, isimcil naat gibi basit veya karmaşık «complexe» olabilir (mk. § 354 ve aşağısı).

[1] Bunun *söyle-me-et* (= söylenmesi) kolay; *yap-ma-sı* (yapılması) güç iş, vs. A.U.E.

Bilindiği üzere naat basit olduğu zaman bunda bulunan fiilin mantıkî faili (fiil alelade ortacıardan olduğu takdirde) veya mantıkî mef'ulu (fiil ortacımşılardan olduğu takdirde) şu örnek misallerde bizzat belirlenik mefhum olan *ev* olur; *yan-an ev, yap-dığ-ım ev*.

Naat karmaşık olduğu zaman fiilin faili veya mef'ulü bizzat belirlenik mefhum olan *ev* değil, hal ve takdire göre mutavassıt bir mefhum, yani *dam-ı* suretindeki belirtik mefhumu delâlet eden irca alâmetini havi bir isim olur.

Ml. : دامى يانان او *dam-ı yan-an ev* «maison dont le toit brûle» keli, keli. : «son toit brûlant maison». Bunda yanan *ev* değil *dam-ı* dır.

762. Basit naatlar için yukarıda gözden geçirilen bütün yapılamalar (§ 741 ve aşağısı) karmaşık naatlara tatbik edilebilir.

Birinci hal (belirlenik isim=fail) için misaller ki 746 inci bendde basit naatlar için verilenlere muadildir.

دامى يانار طاع *iç-i yan-ar dağ* «montagne dont l'intérieur est incandescent» [1];

Dam-ı yan-mış ev, dam-ı yan-acak ev.

IHTAR. — Çok zaman bu ifadelerde وار اوليق *var ol-mak* «exister» mânasına kullanılan اوليق *ol-mak* fiili bulunur. Ucunda mülkiyet lâhikası bulunan bir isim bu fiilin faili olduğu zaman (Fransızca «avoir» fiili gibi aynı mahiyette olarak) malikiyet «possession» bildirmeye yarar [2].

Ml. : كولى اولان او *kule-si ol-an ev* «maison qui a (une) tourelle» (mk. § 1204).

763. -dik li siyganın buna benzer bir kavramla kullanıldığı (mk. § 743) bir kaç münferit ifadeyi burada zikredebiliriz:

صاحى ييشدك يتيم (معصوم) *saç-ı bit-me-dik yetim (ma'sūm)* «orphelin (innocent) dont les cheveux n'ont pas (encore) poussé»;

ياقنى كىلىك لايىردى (سوز) *yaka-sı kes-il-me-dik l'ağırdı (söz)* «propos déraisonnables» [3] (keli, keli. : «propos dont le col n'a pas été coupé»);

مىلى كوراندك آتاجلر *misl-i g'ör-ül-me-dik ağaç-lar* «des arbres merveilleux» keli, keli. : «des arbres dont les pareils n'ont pas été vu» [Mehmet Efendi sefâret-nâmesi].

764. İkinci hal (belirtik = belirlenik isim = mef'ul) için misaller ki 747 den 751 bendlerde basit naatlar için verilen misallere muadildir:

1 inci yapılama (ortacımşılar).

دامى ياپدېم (ياپه جفم) او *dam-ın-ı yap-dığ-ım (yap-acağ-ım) ev* «maison dont j'ai bâti (je bâtirai) le toit»;

[1] Misalde görüldüğü üzere bu ifadelerin Fransızca karşılıkları, génitif halinde «dont, duquel, de laquelle, desquels, desquelles» vaslî zamirlerinden birini havi vaslî (sıralı) cümlelerdir. J. Deny.

[2] Bu itibarla karmaşık naatteki aracı isimde olduğu üzere, Fransızca'da bu ifadeleri «dont telle chose existe» suretinde değil de «qui a telle chose» suretinde tercüme etmelidir. J. Deny.

[3] Bu aslında (henüz hiç işidilmemiş, yeni yeni duyulan) mânasında olup, müellifin dediği gibi (mantıksız, akılsız) demek değildir. A.U.E